



Οι Ρώσοι κλασικοί και η επιρροή τους στην ελληνική θεατρική σκηνή

Γράφοντας και μιλώντας για της Γης τους κολασμένους



γράφει ο ΜΑΚΗΣ ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ*

Εάν επιχειρήσει κανείς να προσεγγίσει σε όσο το δυνατόν μεγαλύτερο βάθος το έργο των Ρώσων κλασικών συγγραφέων του 19ου αιώνα και των αρχών του 20ού είναι εκ προοιμίου ένα δύσκολο εγχείρημα. Όταν δε αυτή η λογοτεχνική δημιουργία συνδυάζεται με τη θεατρική πράξη, η προσπάθεια αυτή παρουσιάζει ακόμη μεγαλύτερες δυσκολίες. Αν εξαιρέσει ο παρατηρητής τα έργα του Άντον Τσέχοφ τα οποία έχουν σίγουρα έναν δομημένο θεατρικό λόγο, θα διαπιστώσει ότι τα μυθιστορήματα και τα διηγήματα κυρίως των δύο ογκολίθων της κλασικής ρωσικής φιλολογίας, δηλαδή του Φιόντορ Ντοστογιέφσκι και του Λέοντος Τολστόι, δεν έχουν σε καμία περίπτωση γραφτεί για το θέατρο. Εδώ αξίζει να αναφερθεί ότι ασφαλώς ο Τσέχοφ είναι κατεξοχήν θεατρικός συγγραφέας και έχουν γίνει πολλές απόπειρες θεατρικής προσέγγισης και διασκευής πολλών διηγημάτων του. Από την άλλη, και ο Τολστόι έχει συγγράψει έξι θεατρικά τα οποία ωστόσο δραματουργικά επισκιάζονται από τα επικά έργα του.

Εισαγωγή

Σε μικρότερο ή αρκετά μεγαλύτερο βαθμό τα προαναφερθέντα στην περίληψη ισχύουν και για άλλους μεγάλους συγγραφείς,

γνωστούς και αρκετά διαβασμένους στη χώρα μας, όπως ο Νικολάι Γκόγκολ ο οποίος δεν έχει μόνο θεατρικό ρεπερτόριο, ο Ιβάν Τουργκένιεφ ή ακόμη και ο θεωρούμενος πατριάρχης της ρωσικής λογοτεχνίας Αλέξανδρος Πούσκιν όπως και ο ποιητής Μιχαήλ Λέρμοντοφ. Ο αφηγηματικός και ποιητικός λόγος των περισσότερων εκ των Ρώσων

κλασικών, καθιστούν τη διασκευή εξαιρετικά ογκωδών μυθιστορηματικών κειμένων και συμπυκνωμένου ποιητικού λόγου για το θεατρικό σανίδι μια πραγματικά επίπονη και κοπιώδη εργασία η οποία μπορεί να μην έχει πάντοτε τα επιθυμητά αποτελέσματα.

Ασφαλώς η δραματουργική επεξεργασία και διασκευή, το ύφος και οι μεταφράσεις από τα πρωτότυπα έργων όπως οι *Αδερφοί Καραμάζοφ* ή το *Έγκλημα και τιμωρία* του Ντοστογιέφσκι ή το *Αφέντης και δούλος* του Τολστόι έχουν εξαιρετική σημασία. Από τις μεταφράσεις του Άρν Αλεξάνδρου οι οποίες παρουσιάζουν μεγάλο βαθμό αρτιότητας μέχρι τις μεταφράσεις του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη οι οποίες δεν προέρχονται από τα πρωτότυπα αλλά από ευρωπαϊκές μεταφράσεις και κυρίως τις γαλλικές των έργων του Ντοστογιέφσκι, αλλά και ως τις νέες μεταφράσεις και διασκευές, το σημαντικό είναι η αξιοσημείωτη επιρροή που ασκεί η κλασική ρωσική λογοτεχνία τόσο στην ελληνική θεατρική σκηνή όσο και στο κοινό το οποίο παρακολουθεί θέατρο. Συνεπώς, το βαθύτερο ερώτημα που απασχολεί είναι το γιατί; Για ποιους λόγους υφίσταται αυτή η δυναμική, αυτή η επιρροή. Διότι ούτε ο Ντοστογιέφσκι, ούτε ο Τολστόι ή ο κύριος όγκος των Ρώσων κλασικών δεν ήταν θεατρικοί συγγραφείς. Συνεπώς, από τεχνικής πλευράς της γραφής δεν μπορούν να μπουκ στην ίδια συζήτηση με τον Σαίξπηρ, τον Μολιέρο, τον Γκολντόνι ή ακόμη και τους αρχαίους Έλληνες κλασικούς της τραγωδίας. Αυτή η ιδιομορφία καθιστά ακόμη πιο προκλητικό και γοητευτικό το ερώτημα της διαχρονικής επιρροής της κλασικής ρωσικής λογοτεχνίας στα ελληνικά δρώμενα. Αυτά τα ερωτήματα επιχειρεί να προσεγγίσει το πόνημα που ακολουθεί.

Έργο με φιλοσοφικό εύρος και βάθος

Αναμφίβολα τόσο ο 19ος και σχεδόν ο μισός 20ός αιώνας ήταν εξαιρετικά σκληροί και αντιφατικοί για τη Ρωσία. Επίσης δεν είναι απόρροια της τύχης ή της συγκυρίας ότι σε αυτά τα χώματα γεννήθηκε η πλέον ελπιδοφόρα προσπάθεια του ανθρώπου

να απελευθερωθεί από τα δεσμά της εκμετάλλευσης. Να λυτρωθεί από τα βαρίδια του παλιού κόσμου και να προχωρήσει στην οικοδόμηση ενός μέλλοντος και ενός νέου ανθρώπου, ο οποίος θα εξυψώνεται από μια διαδικασία ολοκλήρωσης. Όλα όσα συμβολίζει δηλαδή η έφοδος στον ουρανό τον Οκτώβρη του 1917. Η υλιστική προσέγγιση της επαναστατικής διαδικασίας ωστόσο δεν ήταν η μοναδική οπτική που αναπτύχθηκε στη Ρωσία και ευδοκίμησε υπό την ηγεσία των μπολσεβίκων. Η απελευθέρωση του ανθρώπου, η λύτρωση και ο εξανθρωπισμός του είναι πραγματικά ζητούμενα των Ρώσων κλασικών. Οι προσεγγίσεις τους διαφέρουν και έχουν έναν ιδεαλιστικό και μεσσιανικό χαρακτήρα ή ακόμη και αποχρώσεις ενός ουτοπικού σοσιαλιστικού προτύπου. Έχουν ωστόσο πάντοτε στο επίκεντρο τον άνθρωπο, τα πάθη, τις άφαιρες και βαθύτερες εσωτερικές πιυχές της ύπαρξής του, την αγωνιώδη προσπάθεια για λύτρωση της ψυχής, την αναζήτηση του βαθύτερου νοήματος της ύπαρξης. Μπορεί κανείς να ισχυριστεί με όρους δανεισμένους από τη θρησκεία πως κυρίως οι τρεις ογκόλιθοι των ρωσικών γραμμάτων, δηλαδή Ντοστογιέφσκι, Τολστόι και Τσέχοφ, ήταν πραγματικά «ευλογημένοι» καθώς η ζωή και η δημιουργία τους συνέπεσε και επηρεάστηκε εκουσίως ή ακουσίως από συγκλονιστικές μεταβολές στο κοινωνικό και πολιτικό γίγνεσθαι στην ιστορία της Ρωσίας. Η περίοδος των αστικοδημοκρατικών επαναστάσεων στην Ευρώπη του 1848, καθώς οι μετέπειτα δεκαετίες, αποτελούν ένα διαρκώς μεταβαλλόμενο μεταίχμιο το οποίο επηρεάζει καθοριστικά τις ζωές εκατομμυρίων Ρώσων, των συγγραφέων και των ηρώων τους. Ο εδραιωμένος και ραγδαία αναπτυσσόμενος καπιταλισμός της Δυτικής Ευρώπης μεταπηδά στα εδάφη μιας καθυστερημένης και δεσποτικής αυτοκρατορίας η οποία έχει καθοριστεί βαθιά στην ύπαρξη και τη λειτουργία της ως έθνους κράτους από την ανατολική ορθόδοξη ομολογία. Το γεγονός αυτό είναι καταλυτικό. Η επιρροή της θρησκείας, ο δεσποτισμός και η εν ισχύ δουλοπαροικία, δηλαδή οι προκαπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής, επικρατούν συντριπτικά στο σώμα της ρωσικής επικράτειας. Ταυτόχρο-

να με την εισαγωγή των καπιταλιστικών δομών και σχέσεων παραγωγής θαρρείς πως γίνεται και η μετάγγιση των καινοτόμων και επαναστατικών φιλοσοφικών και πολιτικών ρευμάτων στη χώρα, με αποτέλεσμα η διαρκής σύγκρουση να δημιουργεί μια κατάσταση συνεχούς μετάβασης η οποία θα λυθεί, επαναστατικά τω τρόπω, τον Οκτώβρη του 1917. Άλλωστε, η αρχή του 20ού αιώνα θα σηματοδοτεί από μια διαρκή επαναστατική περίοδο μετάβασης με απαρχή τα γεγονότα του 1905.

Σε αυτή την περίοδο των τεραστίων ζυμώσεων, αναζητήσεων και ανακατατάξεων οι Ρώσοι κλασικοί ρηξικέλευθα θα διαπιστώσουν διαμέσου και της προσωπικής εμπειρίας την προϊούσα φθορά, την αποξένωση και την αλλοτρίωση του δυτικού κόσμου, ο οποίος φαινομενικά παντοδύναμος και αποικιοκρατικά εξαπλούμενος, εντούτοις παραμένει ευάλωτος και διαρρηγνύει συνεχώς τον εσωτερικό του ιστό. Μοιάζει να αναζητά τη λύτρωση την εποχή ακριβώς που θα κυκλοφορήσει το *Κομμουνιστικό Μανιφέστο*. Ωστόσο, σε μια τόσο ταραγμένη περίοδο όπου τόσο το εθνικό όσο και το κοινωνικό ζήτημα οδηγούν σε σειρά πολέμων και κοινωνικών εξεγέρσεων και επαναστάσεων, οι φιλελεύθερες και ριζοσπαστικές αντιλήψεις στη Ρωσία έχουν, συνειδητά ή ασυνείδητα, συνδυαστεί με μια παραδοσιακή αντίληψη η οποία προτάσσει την εσωτερικότητα της ορθοδοξίας και τον μυστικισμό και τα αντιτάσσει απέναντι στον δυτικό ορθολογισμό και την παράδοση της Αναγέννησης και του Διαφωτισμού. Η αχανής χώρα συνθλίβεται μέσα από τις τεράστιες αντιφάσεις οι οποίες, από την μία πλευρά, οδηγούν στην ταχεία αστικοποίηση και βιομηχανική συγκέντρωση στα αστικά κέντρα και, από την άλλη, συντηρούν μια κατάσταση και ένα καθεστώς δουλοπαροικίας και εξαθλίωσης σε απόλυτο βαθμό των πληθυσμών της υπαίθρου η οποία φυσικά θα παραμείνει εν ισχύ αρκετές δεκαετίες ακόμα και μετά τη διά νόμου κατάργηση της δουλοπαροικίας από τον τσάρο Αλέξανδρο Α΄ το 1862. Οι συνθήκες αυτές παρέμειναν σχετικά αναλλοίωτες και η κατάσταση την οποία αντιμετώπισαν ο Λένιν και οι μπολσεβίκοι ήταν παρόμοια με τα μέσα του 19ου αιώνα.

Η αντίστιξη των καταστάσεων που δημιουργούσαν οι απολήξεις της μεσαιωνικής εποχής στη ρωσική ύπαιθρο και η ταχεία ανάπτυξη τόσο της αστικής όσο και της εργατικής τάξης διατρέχουν όλο σχεδόν το έργο των Ρώσων κλασικών. Πάνω στις αντιθέσεις του παλιού κόσμου έρχονται οι αντιθέσεις και οι σφοδρές συγκρούσεις που δημιουργεί ο νέος τρόπος παραγωγής και ο νέος κοινωνικός σχηματισμός. Πλάι πλάι στους δουλοπάροικους της υπαίθρου εμφανίζονται πλέον και οι εξαθλιωμένοι προλετάριοι, οι οποίοι συνωστίζονται στα αστικά κέντρα και κυρίως στην Πετρούπολη, αποτελούν το σκηνικό όπου διαδραματίζονται μια σειρά από συγκλονιστικές ιστορίες. Ζουν, δημιουργούν και εμπνέονται σειρά σημαντικών λογοτεχνών. Αλλά επιπλέον, και πολύ σημαντικό, ζουν, δημιουργούν, ραδιουργούν, ερωτεύονται, εγκληματούν, καταστρέφουν και αυτοκαταστρέφονται σειρά ηρώων επικών μυθιστορημάτων, διηγημάτων και θεατρικών έργων, ακόμη και εκεί που η Πετρούπολη δεν είναι σε πρώτο πλάνο. Σε αυτό το σκηνικό, σε μια πόλη δύσκολη, σκοτεινή, με σκληρές συνθήκες διαβίωσης, σε μια πόλη φωτεινά παγμένη οι συγγραφείς και οι ήρωές τους αναμοχλεύουν και καταδύονται τόσο βαθιά και αποφασιστικά στα πάθη, στα υπαρξιακά αδιέξοδα, στις ανομολόγητες σκέψεις και πράξεις τους ώστε να συνθέτουν μια μοναδική για τα παγκόσμια λογοτεχνικά δεδομένα σχολή γραφής και σκέψης η οποία σίγουρα αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα κληροδοτήματα της ρωσικής τέχνης ανά τους αιώνες στην ανθρωπότητα.

Σαν χριστιανοί άθεοι ή άθεοι χριστιανοί

Οι εσωτερικές συγκρούσεις των ηρώων των μεγάλων λογοτεχνών και κυρίως των ηρώων της απaráμιλλης τριάδας των Ντοστογιέφσκι, Τολστόι και Τσέχοφ κυριαρχούν τόσο έντονα ώστε και οι δυτικοί μελετητές των έργων τους υποστηρίζουν ότι σε καμία άλλη εθνική λογοτεχνία δεν υπάρχει τόσο βαθιά, αναλυτική και διεισδυτική περιγραφή της εσωτερικής αναζήτησης, της αν-

θρώπινης ψυχής και εν γένει της ανθρώπινης κατάστασης όσο στους Ρώσους κλασικούς. Οι ήρωες είναι συνήθως πραγματικοί άνθρωποι και όχι κατασκευές. Αντιθέτως, πολλοί συγγραφείς της Δύσης κατασκευάζουν ήρωες και μάλιστα έρχονται σε αντιπαράθεση μαζί τους. Είναι τόσο πραγματικοί ώστε στην πραγματικότητα συνθλίβονται τόσο από τις υλικές συνθήκες όσο και από τις κοινωνικές συμβάσεις και τα ηθικά πρότυπα της εποχής τους. Εδώ οι συγγραφείς του διαμετρήματος του Ντοστογιέφσκι, του Τολστόι, του Τσέχοφ, του Γκόγκολ ή του Τουργένιεφ δεν διστάζουν να δείξουν συμπόνοια και κατανόηση στα πάθη και τα βάσανα των ηρώων τους. Δεν διστάζουν επί της ουσίας να αποκαλυφθούν οι ίδιοι και να μιλήσουν για ό,τι πιο σκοτεινό και υπόγειο κατοικοεδρεύει εντός τους. Δεν διστάζουν μέσω των ηρώων τους να αποκαλύψουν τα άφατα της δικής τους ψυχής. Αν υπάρχει κάποιος κοινός συνδετικός κρίκος σε όλους αυτούς τους μεγάλους, αυτό είναι η βαθιά πίστη στον άνθρωπο. Η ακλόνητη πεποίθηση ότι ο άνθρωπος είναι ο φορέας του καλού και ο μόνος ικανός να το πραγματώσει. Σίγουρα, τα στοιχεία αυτά αφήνουν ακόμη και σήμερα το αποτύπωμά τους και σε μεγάλο βαθμό μπορούμε να πούμε ότι αποτελούν συστατικό στοιχείο της επιρροής τους στο αναγνωστικό κοινό αλλά και στους συντελεστές του θεάτρου.

Το έργο τους διατρέχεται από βαθιές φιλοσοφικές αναζητήσεις και έχει επιρροές από τις ριζοσπαστικές και φιλελεύθερες θεωρητικές επεξεργασίες του καιρού τους. Ωστόσο, στο φιλοσοφικό επίπεδο τα πράγματα και οι επιρροές είναι κάπως περίπλοκες. Από τη μια πλευρά, τα εθνικά και αστικοδημοκρατικά κινήματα της εποχής, οι ιδέες του φιλελευθερισμού αλλά και οι ποικίλες ουτοπιστικές σοσιαλιστικές ιδέες που αναπτύσσονται στη Δύση αλλά και εντός Ρωσίας (Δεκεμβριστές, Πετρασέφσκι, Μπακούιν κ.ά.) συγκλονίζουν την αχανή και εν γένει καθυστερημένη χώρα. Από την άλλη πλευρά, ωστόσο, στα μέσα του 19ου αιώνα η ρωσική κοινωνία παραμένει εξαιρετικά συντηρητική. Ένα σύστημα δεσποτείας, απολυταρχισμού και θρησκευτικού σκοταδισμού αποτελούν ισχυρά μεσαιωνικά κατάλοιπα. Από τον καιρό που

η Ρωσική Αυτοκρατορία επιφύλαξε για τον εαυτό της το ρόλο της Τρίτης Ρώμης μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Οθωμανούς το 1453, δομήθηκε ένα εξαιρετικά συγκεντρωτικό και γραφειοκρατικό κράτος στο οποίο κυρίαρχο ρόλο έπαιξε η Εκκλησία. Πραγματικά, το σύμβολο της ορθόδοξης Εκκλησίας, δηλαδή ο δικέφαλος αετός, θα συμβολίζει για αιώνες με τον καλύτερο τρόπο τη σύγκρουση Ανατολής και Δύσης η οποία θα περάσει ασφαλώς και στα ρωσικά γράμματα. Ωστόσο, πέραν της σημαντικής αντιπαράθεσης μεταξύ δυτικόφιλων και ολιγόφιλων, η οποία κατά κάποιο τρόπο θα επιλυθεί σε σημαντικό βαθμό αρχικώς με τον Λομονόσοφ και κατόπιν με τον Πούσκιν, οι οποίοι θα διευθετήσουν το ρωσικό γλωσσικό ζήτημα εδρώνοντας τη χρήση της κοινής ρωσικής, κατά τα δικά μας μέτρα δημοτικής γλώσσας, μια βαθιά διαχωριστική γραμμή θα εξακολουθήσει να υπάρχει και να διατρέχει τη ζωή της χώρας. Ως προς τη μορφή και τις φόρμες στη χρήση της γλώσσας οι επίγονοι του Πούσκιν έδρασαν ριζοσπαστικά και επαναστατικά φέρνοντας στο επίκεντρο το λαό και τη γλώσσα του. Υπήρξαν όμως βαθιά επηρεασμένοι από το χριστιανικό δόγμα, ασπάστηκαν μεσσιανικές θεωρήσεις της ζωής και από μυστικιστικές παραδόσεις της χώρας και εντέλει σε συνδυασμό με κάποιες ουτοπιστικές σοσιαλιστικές αντιλήψεις τις οποίες ενστερνίστηκαν εμπότισαν τα γραπτά τους με ένα απαράμιλλο κράμα ιδεαλισμού, ρομαντισμού και βαθιάς υπαρξιακής αναζήτησης, η οποία είχε ως ισχυρά εκφραστικά μέσα τον απόλυτο ρεαλισμό, από τη μία πλευρά, και το συμβολισμό, από την άλλη. Το ζήτημα της σύγκρουσης του φουτουρισμού με το συμβολισμό και τα άλλα καλλιτεχνικά ρεύματα όπως η Ρωσική Πρωτοπορία, η Προλετκούλτ ή ακόμη και ο σοσιαλιστικός ρεαλισμός θα αποτελέσουν ένα σημαντικό πεδίο αντιπαράθεσης σε θεωρητικό επίπεδο, αλλά και σε επίπεδο καλλιτεχνικής πράξης στις αρχές του 20ού αιώνα και αρκετά χρόνια πριν αλλά και μετά την επανάσταση. Από όλα τα ρεύματα της τέχνης, που γέννησε ο Οκτώβρης του 1917 από τα οποία άλλα εκκινούσαν από την πλήρη άρνηση του συμβολισμού και οτιδήποτε είχε σχέση με την παλιά κοινωνία και

άλλα κατέληξαν στην αναζήτηση ενός νέου προτύπου εργατικού πολιτισμού δομημένο στον μοντέρνο βιομηχανικό κόσμο, έχει μία αξία να σταθούμε για λίγο στον σοσιαλιστικό ρεαλισμό. Είναι χαρακτηριστική η σχέση του Μαξίμ Γκόρκι ιδίως με τον Ντοστογιέφσκι και τον Τολστόι. Ο ίδιος ενώ είναι επικριτικός ως προς τον πασιφισμό του Τολστόι αργότερα μετριάζει την κριτική του και εμπνέεται από τον απαρτίμιλλο ρεαλισμό των έργων του. Με τον δε Ντοστογιέφσκι ο Γκόρκι έχει μια διαρκή σχέση σύγκρουσης σε μία αέναη εναλλαγή αγάπης και μίσους η οποία ωστόσο φανερώνει την αφάνταστη εκτίμηση που έτρεφε προς το έργο του.

Όλα αυτά τα στοιχεία ιδεαλισμού, ανταμάματος με το μεταφυσικό, η αναζήτηση της λύτρωσης και η εν γένει επιρροή της χριστιανικής φιλοσοφίας στους Ρώσους συγγραφείς του 19ου αιώνα δεν είναι μια απλή και εύκολη προς κριτική και αφορισμό υπόθεση.

Στην Ελλάδα μεταξύ των επιφανέστερων μελετητών της ρωσικής λογοτεχνίας υπήρξαν ο Νίκος Καζαντζάκης και ο Μήτσος Αλεξανδρόπουλος. Το έργο τους είναι διαφωτιστικό και σημαντικό για τις νεότερες γενιές. Εκεί, λοιπόν, παρατηρούν πως σε σχεδόν καμία άλλη εθνική λογοτεχνία δεν υπήρξαν τόσο πολλοί και σημαντικοί συγγραφείς οι οποίοι να πέθαναν τόσο νέοι, να βασανίστηκαν, να εξορίστηκαν, να βίωσαν το κυνήγι για τις ιδέες τους, να πόνεσαν και να τσακίστηκαν τόσο από έναν κρατικό μηχανισμό. Μόνο και μόνο αυτές οι διαπιστώσεις αρκούν για να θεμελιώσουν σε κάποιον την υποψία πως ο ενοχλητικός για την εξουσία χαρακτήρας αυτών των έργων κρύβει επαναστατικά χαρακτηριστικά. Πραγματικά, ένα στοιχείο που εδραϊώνει και επεκτείνει την επιρροή των Ρώσων κλασικών είναι το προσωπικό τους παράδειγμα. Ο Ντοστογιέφσκι, όταν συνελήφθη από την τσαρική αστυνομία σε μια σύναξη των οπαδών του Πετρασέφσκι το 1849, βάδιζε ολοταχώς προς εκτέλεση. Τελικά, του δόθηκε χάρη και εξορίστηκε στη Σιβηρία όπου το μοναδικό του ανάγνωσμα επί τέσσερα χρόνια ήταν τα τέσσερα ευαγγέλια. Στη φυλακή και στην εξορία έγραψε τις *Αναμνήσεις από το σπίτι των πεθαμένων*, το πρώτο βιβλίο που μετέφρασε από τα ρωσικά ο Άρης Αλε-

ξάνδρου. Ο Τσέχοφ πέθανε μόλις 44 ετών βασανισμένος, ο Τουργκένιεφ εξαιτίας της προσωπικής του φιλίας με τον Μπακούνιν αναγκάστηκε να εξοριστεί, ο Πούσκιν και ο Λέρμοντοφ πέθαναν σε ηλικία 38 και 27 αντιστοίχως σε μονομαχίες υπεράσπισης της τιμής τους σε προκλήσεις, οι οποίες είχαν σχεδιαστεί μέσα στα ανάκτορα. Καθώς το ζήτημα είναι τεράστιο, επιγραμματικά μόνο μπορούμε να πούμε πως αυτά που ενοχλούσαν τόσο ήταν η βία και ρηξικέλευθη κριτική κατά πάσης εξουσίας, η συμπόνια προς τους ταπεινούς και καταφρονεμένους, η ριζοσπαστική κριτική της βαθιάς σήψης και αποσάθρωσης την οποία εντόπιζαν, εκτός των άλλων, στις εκρηκτικές κοινωνικές αντιθέσεις και, συνεπώς, δεν θα μπορούσαν παρά να στρέφονται δεικτικά εναντίον του πλούτου, της υποκρισίας, της διαφθοράς. Επαναστατικό στοιχείο ήταν η εκπεφρασμένη πίστη στον άνθρωπο έστω και εάν ερμήνευαν πολλές φορές με μεταφυσικό τρόπο την αγαθή του φύση, πολύ χαρακτηριστικό παράδειγμα του πρίγκιπα Μίσκιν στον *Ηλίθιο* του Ντοστογιέφσκι. Έστω και αν αποζητούσαν τη λύτρωση και την απελευθέρωση πρωτίστως στην πίστη και το θείο και δευτερευόντως στην επίγεια ανθρώπινη δραστηριότητα και δημιουργία. Υπήρχε ωστόσο και αυτή η διάσταση σε πολλά έργα και κυρίως στον Τολστόι όπου, πέραν της χριστιανικής του προσέγγισης σε σειρά κομβικών ζητημάτων, εντούτοις διαβλέπει ως στοιχείο προόδου και εξύψωσης της ανθρωπότητας ύπαρξης τη βελτίωση των υλικών συνθηκών. Αντιθέτως, ο Ντοστογιέφσκι διέβλεπε στην υλική πρόοδο μια καταστροφική και ύπουλη παγίδα η οποία δεν θα μπορούσε ποτέ να οδηγήσει σε λύτρωση τα ανθρώπινα όντα. Αυτή θα έπρεπε να την αναζητήσουν μόνο πνευματικά και με έμφαση στην ψυχική συγκρότηση, αποκάθαρση και τελική απελευθέρωση. Στο δικό του προσωπικό παράδειγμα ο Τσέχοφ ήταν αλτρουιστής, γενναιοδωρος και δοτικός με τους απλούς λαϊκούς ανθρώπους. Πέραν της ρηξικέλευθης κριτικής του, που διαπνέει τα έργα του και σκιαγραφεί μια νέα κοινωνία που έρχεται περιγράφοντας όλες σχεδόν τις κοινωνικές τάξεις, ο ίδιος πρόσφερε αφιλοκερδώς τις υπηρεσίες του ως γιατρός και δάσκαλος. Με δικά του έξοδα

και τη βοήθεια της αδερφής του εμπνεόμενος από τα ιδανικά της χριστιανικής προς το πλησίον αγάπης λίγο πριν το τέλος της ζωής του πραγματοποιεί ένα τρομερά δύσκολο για την εποχή του ταξίδι στη Σαχαλίν. Στο τεράστιο αυτό νησί του Ειρηνικού στην ανατολική εσχατία της Σιβηρίας, το οποίο ήταν τόπος εξορίας για βαρυποινίτες και θανατοποινίτες. Όσοι έφταναν εκεί εξόριστοι συνήθως δεν επέστρεφαν ποτέ πίσω στη γη τους. Το ταξίδι κράτησε τρεις μήνες μέχρι να φτάσει, άλλους τόσους να επιστρέψει και διέμεινε διαπιστώνοντας τις άκρως ταπεινωτικές, απάνθρωπες και εξευτελιστικές για το ανθρώπινο είδος συνθήκες κράτησης και εξορίας, όπου ασφαλώς οι κρατούμενοι δούλευαν σε καταναγκαστικά έργα. Τρεις μήνες σε μια κόλαση φτιαγμένη από ανθρώπους για ανθρώπους. Συγκλονίστηκε ο ίδιος ως τα βάθη της ύπαρξής του και έγραψε ένα συγκλονιστικό χρονικό-μαρτυρία με τον τίτλο *Νήσος Σαχαλίν*. (Το βιβλίο μεταφράστηκε στα ελληνικά πριν τρία χρόνια και κυκλοφορεί με τον ομώνυμο τίτλο από τις εκδόσεις Λέμβος). Ίσως τα ανωτέρω σταχυολογημένα από ένα πλήθος δεδομένων, στοικεία να επιβεβαιώνουν με τον καλύτερο τρόπο τον Έρνεστ Μπλόχ, ο οποίος εκτιμούσε πως «ο πραγματικός χριστιανός πρέπει να είναι άθεος και ο πραγματικός άθεος να είναι χριστιανός» θέλοντας, από μια πλευρά, να αναδείξει τον δυναμικό ή και πραγματικά επαναστατικό ρόλο που μπορεί να παίξει ο χριστιανισμός. Άλλωστε, δεν είναι μόνο το έργο των Ρώσων κλασικών το οποίο διαπνέεται από μια τέτοια αύρα, αλλά και σύγχρονα παραδείγματα όπως μερίδα του κλήρου στην ελληνική Αντίσταση και τον εμφύλιο ή η θεολογία της απελευθέρωσης τα οποία μπορούν να λογιστούν ως θετικά παραδείγματα. Αν και όλα αυτά αποτελούν θέματα εκτενών συζητήσεων, είναι βέβαιο πως αυτή η σειρά φιλοσοφικών αντιφάσεων, συγκρούσεων και αναζητήσεων μιας ολόκληρης στρατιάς ηρώων, που ξεπηδούν μέσα από κάποιες σελίδες και ενσαρκώνονται επί σκηνής από ηθοποιούς, οι οποίοι ζωντανεύουν όλα τα ανωτέρω, είναι μια διαδικασία άκρως γοητευτική, επίπονη, διδακτική και πηγή έμπνευσης για το κοινό, αλλά και για τους συντελεστές των παραστάσεων.

Ήρωες σε διαρκές μεταίχιμο

Ζώντας σε ένα διαρκές μεταίχιμο, βιώνοντας μια παρατεταμένη κατάσταση κρίσης, ή ακόμη και την περίοδο που το παλιό αρνείται να πεθάνει και το νέο ακόμη δεν έχει γεννηθεί, η στρατιά των πεζογραφικών ηρώων της ρωσικής λογοτεχνίας έχει πολλά να πει στο σήμερα. Στο σήμερα της οικονομικής κρίσης διαρκείας, η οποία μαστιάζει την Ελλάδα, αλλά εσχάτως και στην εποχή της πολεμικής απειλής αυτοί οι ήρωες και τα αδιέξοδά τους, οι ελπίδες και οι διαψεύσεις τους, τα όνειρα και οι προσωπικές εσωτερικές και εξωτερικές τους μάχες μοιάζουν πιο επίκαιρα από ποτέ. Αυτό, το φθαρτό και το άφθαρτο ανθρώπινο υλικό, οι συγκρούσεις και οι συντριβές, οι λυτρώσεις και οι ταπεινώσεις των ανθρώπων, έτσι όπως βρίσκουν καταφύγιο απαρτίμως δοσμένες μέσα στις σελίδες πεζών αριστουργημάτων, επιζητούν την ενσάρκωσή τους και ευήκοα ώτα και ευτυχώς η ελληνική θεατρική σκηνή τότε επιτυχημένα και τότε όχι είναι αρωγός σε αυτή την υπόθεση. Γιατί όλα όσα πραγματεύονται αυτοί οι παγκόσμιας εμβέλειας λογοτέχνες παραμένουν τραγικά επίκαιρα στις μέρες μας. Ένα πολύ σημαντικό στοιχείο, το οποίο βοηθάει τη θεατρική προσέγγιση και τον πειραματισμό πάνω σε κείμενα της κλασικής ρωσικής πεζογραφίας, τα οποία σε καμία περίπτωση δεν είχαν γραφτεί για το θέατρο, είναι το γεγονός, το οποίο παρατηρεί ο Άρης Αλεξάνδρου μεταφράζοντας τον Ντοστογιέφσκι, ότι δηλαδή υπάρχει μια εξαιρετικά μεγάλη εσωτερική δύναμη, η οποία και καθιστά τα κείμενα απαρτίμως παρά το γεγονός ότι ο Ντοστογιέφσκι έγραφε συνήθως βιαστικά και κατά παραγγελία. Τα στοικεία εσωτερικής συνοχής και δύναμης σε συνδυασμό με τις φιλοσοφικές αναζητήσεις των συγγραφέων και όλα όσα αναφέρθηκαν για τις ζωές, τις δράσεις και τους θανάτους των ηρώων σχηματίζουν ένα απίστευτα γοητευτικό μωσαϊκό χαρακτήρων, τοπίων και ψυχικών καταστάσεων, το οποίο προσδίδει μια πρωτόγνωρη θεατρικότητα στα διηγήματα, τα μυθιστορήματα και τις αφηγήσεις συγγραφέων, όπως κυρίως ο Ντοστογιέφσκι και ο Τολστόι οι οποίοι δεν

έγραφαν θεατρικά. Ειδικά στον Ντοστογιέφσκι η δράση και η θεατρικότητα των χαρακτήρων και των διαλόγων σε πρώτο πλάνο είναι τόσο δυνατά ώστε τα καθιστά αυτούσια θεατρικά έργα. Πριν ο αναγνώστης ή, στην περίπτωσή μας, ο θεατής προχωρήσει σε δεύτερο και τρίτο επίπεδο ανάλυσης και προβληματισμού διαμέσου της δράσης και των χαρακτήρων των ηρώων. Το γεγονός ότι λογοτεχνικά έργα παγκόσμιας εμβέλειας έχουν τέτοια δύναμη, ροή και πλαστικότητα και ανάγουν τα πλέον κοινά και τετριμμένα ερωτήματα σε βαθιές φιλοσοφικές συζητήσεις με έναν εξαιρετικά εύληπτο τρόπο, σίγουρα είναι από τα στοιχεία που ευνοούν, ενθαρρύνουν και εντέλει μαγνητίζουν το ενδιαφέρον με αποτέλεσμα να επιλέγονται τόσο από θεατρικές σκηνές και θιάσους όσο και από το κοινό, ενέχοντας το στοιχείο της πρόκλησης και της αναμέτρησης με χαρακτήρες ηρώων και με τεράστια φιλοσοφικά ερωτήματα τόσο στο επίπεδο της υποκριτικής απόδοσης και της σκηνοθετικής μαεστρίας όσο και στην πυροδότηση της σκέψης και των αναζητήσεων θεατών και αναγνωστών.

Την τελευταία δεκαετία όπου η χώρα σημάδεύτηκε από την οικονομική κρίση, την έκρηξη ενός καταπιεσμένου αλλά ακραία μηδενιστικού νεολαιίστικου ρεύματος, με την παράλληλη υπόγεια κίνηση απελευθερωτικών κομμουνιστικών ή διακριτών ριζοσπαστικών αντικαπιταλιστικών ρευμάτων, αλλά και την αποκαθήλωση του παραδοσιακού πολιτικού σκηνικού της χώρας και εσχάτως με την απόπειρα ανοικοδόμησης και αποκατάστασής του, μεγάλο μέρος του θεατρόφιλου κοινού αναζήτησε απαντήσεις στο έργο των Ρώσων κλασικών. Οι συντελεστές των ελληνικών θεάτρων ανέβασαν δεκάδες παραστάσεις διασκευάζοντας έργα των Τολστόι και Ντοστογιέφσκι, παίζοντας τα θεατρικά αριστουργήματα του Τσέχοφ και του Γκόγκολ, ώστε είναι αδύνατο να απαριθμηθούν λεπτομερώς σε ένα τέτοιο σημείωμα. Μόνο την τελευταία τριετία ανέβηκε σε δύο εκδοχές και μάλιστα την ίδια χρονιά το *Έγκλημα και τιμωρία*. Το ίδιο και οι *Δαιμονισμένοι* τη μια μάλιστα σε σκηνοθεσία Ρώσου σκηνοθέτη. Παίχτηκαν ο *Ηλίθιος* και ο *Μέγας ιεροεξεταστής*. Ο *Αφέντης* και *Δούλος* και η *Δύναμη του σκότους*. Ο *Γλά-*

ρος, ο *θείος Βάνιας* και οι *Τρεις Αδερφές*. Ο *Επιθεωρητής* και το *Ημερολόγιο ενός τρελού*. Αν ανατρέξουμε λίγα χρόνια πιο πίσω θα δούμε πως ανέβηκαν *Το υπόγειο* και Ο *Βυσινόκληπος*. Παράλληλα, σημαντικές προσπάθειες έγιναν και από περιφερειακά θέατρα και θιάσους οι οποίοι ανέβασαν έργα και διασκευές των Ρώσων κλασικών εκτός Αθήνας. Σχεδόν ολόκληρη η ανθολογία της κλασικής ρωσικής λογοτεχνίας. Βεβαίως σε αυτό βοήθησε και το έτος Ρωσίας η οποία ήταν τιμώμενη χώρα –όχι απλώς εμπορικά και εντυχώς– που ήταν το 2016. Τα κλασικά αυτά έργα έγιναν πεδίο πειραματισμού, δοκιμής νέων μορφών θεατρικής δημιουργίας ή διασκευής. Με καινοτομίες σε όλα τα επίπεδα από το ενδυματολογικό και το σκηνογραφικό ως τη σκηνοθετική ματιά ή την προσαρμογή έργων όπως οι *Δαιμονισμένοι* στη φόρμα της όπερας. Τα ισχυρά δομικά υλικά που δίνουν χαρακτήρες όπως ο πρίγκιπας Μίσκιν, ο Ρασκόλνικοφ και ο Πορφύρι Πετρόβιτς, ο θείος Βάνιας του Τσέχοφ ή ο μουζίκι του Τολστόι, ο Σταυρόγκιν και ο Βερχοβένσκι και μια στρατιά ηρώων που παρέλασαν και θα παρελάσουν επί σκηνής έβαλαν τα δικά τους λιθαράκια στις αναζητήσεις μιας κοινωνίας σε κρίση. Η επιτυχία των περισσότερων παραστάσεων δείχνει πως ένα μεγάλο μέρος του κοινού έχει βαρεθεί και αγανακτήσει με τις εύκολες απαντήσεις. Αναζητά και φιλοσοφεί μαζί με τους συγγραφείς και τους ήρωές τους και τελικά βιώνει από πρώτο χέρι και άμεσα την ανθρώπινη κατάσταση, τη σύγκρουση, τη συντριβή, την ελπίδα της λύτρωσης και της απελευθέρωσης. Το μεγάλο ζήτημα είναι η μετάφραση καθενός εκάστου ώστε αυτό που ψάχνουμε μέσα από τα αριστουργήματα της ρωσικής λογοτεχνίας, αυτές οι αναζητήσεις να έχουν τελικά και τις επαναστατικές απαντήσεις που έχει ανάγκη η εποχή μας. Όπως επαναστατικό χαρακτήρα είχαν τα έργα αυτά στην εποχή τους και για το λόγο αυτό οι δημιουργοί τους, όπως είδαμε, κυνηγήθηκαν όσο λίγοι, αλλά με το προσωπικό τους παράδειγμα και τη γραφίδα τους πέρασαν στην αιωνιότητα. Τέτοιους ανθρώπους φωτεινά παραδείγματα έχει ανάγκη και αναζητά η σύγχρονη κοινωνία άλλωστε. Να μια μεγάλη ευκαιρία έμπνευσης για το μέλλον... **T**